

Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petróczy Kata Szidónia
és Kőszeghy Pál versei
(RMKT XVII. század, 16. kötet)

Bizonyára szakmai ártalom, de a kortárs irodalom újdonságainál többnyire nagyobb izgalommal kezdek régi szövegek tudományos kiadásainak olvasásához. Különösen, ha a kiadvány addig kiadatlan vagy csak obskúrus folyóiratközlésekből hozzáférhető szövegeket hoz napvilágra. Úgy érzem, az évszázados némaságra ítelt, rég holt költők olvasgatása erkölcsi kötelességünk is. Ezzel adhatjuk meg rá az esélyt, hogy az idáig csak virtuálisan létező szövegek beemelődhessenek a történő hagyomány eleven áramába. Az irodalomtörténész pedig lélekben szinte kritikussá lényegülhet át, amikor a megkésve debütáló szerzők kvalitásait mérlegeli és próbálgatja az életművek visszaillesztését oda, ahonnan egykor kihullottak, az irodalmi kánonban megtettesülő kollektív emlékezetbe.

A lassan az évszázad végéig jutó XVII. századi RMKT új köteté négy szerző életművét gyűjti egybe. Közülük Petróczy Kata Szidónia a legismertebb. Bár versei keletkezésük idején csak igen szűk körben terjedhettek, Thaly Kálmán felfedezése nyomán az életmű az utóbbi évszázadban figyelemre méltó befogadástörténeti karriert vívott ki magának. Thaly mitizáló epithetonjától („az első magyar költőnő”) ékesítve a korszakantológiák kihagyhatatlan szereplője; vallásos énekei a XX. század elejétől bekerültek az evangélikus énekeskönyvek kánonjába is. A gender-szemlélet hazai erősödését érzékelve biztosak lehetünk abban is, hogy az elkövetkező évtizedekben tovább növekszik majd népszerűsége. Petróczy Kata költészete jól szemlélteti azt a sajátos és meglehetősen szűkös poétikai mozgásteret, amelyet a XVII. század vége a verselő nemesasszonyok számára kijelölt. Udvarló-szerelmi költészetet természetesen nem művelhet, latin iskolázottság híján nem nyúlhat a mitologizáló vagy az újsztoikus tónusú apoftegmatikus költészet közhelytárához sem – így tematikusan szinte csak a vallásos (adott esetben pietista) hangoltságú panaszvers situációjában illik megszólalnia. Akkor válik igazán érdekessé a dolog, amikor megpróbál kitörni ebből a skatulyából. Az alkalmat erre egy ma már kibogozhatatlan házasságtörési história adja. Egy elcsípett szerelmes versről a költőnő fölényes költészet-hermeneutikai elemzés során bizonyítja, hogy azt férje – állítása ellenére – nem hozzá írta. Az „Oh, kedves violám...” kezdetű, férjéhez intézett versben a barokk poétikai rutin helyét szinte teljesen átveszi az élőszóhoz közelítő asszonyi dikció: vád, panasz, szemrehányás váltja egymást, önkínzó módon kínosan konkrét szituációk – asztal alatti lábnyomkodások, kihallgatott bizalmas légyottok – idéződnek fel. A magyar irodalomban valóban ez az első alkalom, hogy egy triviális házastársi vita (legalábbis) egyenrangú felek közötti költői diskurzus formáját ölti. Sajnálhatjuk, hogy a vers kéziratából – éppen a legkényesebb történéseket firtató helyen – kihullott egy levél (kitépték?).

Petróczy Kata Szidónia azonban nem naiv verselő. Jól ismeri a bécsi kiadás családja által reprezentált Balassi-követő költészeti hagyományt. Balassi nevét demonstratívan fel is

tünteti egyik zoltárparafázisa nótajelzésében (egyébként tévesen, ugyanis az „Egekbe lakozó szentséges hármasság...” szerzője Szepsi Csombor Márton). A szövegközlő gondos jegyzetei alapján további Balassi-, Rimay-, Nyéki Vörös-, Illésházy- és Szenczi Molnár-allúziókat fedezhetünk fel. Bár az elől-hátul csonka, ám autográfokat is tartalmazó egyetlen kézirat kevés fogódzót ad, talán mégis érdemes feltenni azt a kérdést is, milyen kompozíciós elv alapján rendezte egybe verseit a szerző. Érzésem szerint nem egyszerűen kronologikus gyűjteményről van szó, hanem olyan tisztázatról, amelyet a szerző egy esetleges megjelentetés szándékával szerkesztett meg. A versek egy része élén önélet-rajzi argumentum áll, a hosszabb lélegzetű darabok közé rövidebb, egystrófás szövegek ékelődnek, melyek a megfelelő kötethely hangulatára rezonáló, önreflektív tagoló elemeknek tűnnek. Ezekben a bőbeszédűségtől és a műfaji kényszerek görcseitől mentes kis négysorosokban mutatkozik meg talán legjobb oldaláról a költő:

Állhatatlanságban állandó szerencse,
Keseredett szívek rettentő bilincse,
Kinek elmúlандó java s minden kincse
Mint vízi buborék, akárki tekintse.

Rozsnyai Dávid alakja a legizgalmasabb. Szívós szorgalommal érvényesülő diplomata, többfelé jelentő titkosügynök, sőt, talán fejedelmi megbízásból méregkeverő is, aki veszéyesen közel került a politikacsinalás boszorkánykonyhájához. Az elkerülhetetlenül bekövetkező bukást megússza néhány év börtönnel, majd hátralévő évtizedeiben az eljelentéktelenülés keserűségét megélve egyre inkább diplomáciai forrásgyűjteménye tökéletesítésének szenteli idejét. *Történet dolgok...* című munkájából huszonöt év alatt nem kevesebb, mint tizennégy díszes kivitelű példányt készített-készíttetett (és ez csak az, amiről tudunk!), melyeket eredeti dokumentummelléletekkel, arab írásjegyekkel telefestett „szirony szerű fényes török papiros-szeletkéekkel” is bőven ellátott, és személyre szóló ajánlással kiegészítve küldözgette azokat befolyásos ismerőseinek. A mű szövegforrásainak tömkelege valóságos textológiai rémálom; nem elég, hogy a saját másolású példányok mindegyike eltér a többitől, sőt, azokat a szerző a másolás után beragasztott papírcsíkok többszörös rétegben folyamatosan javítgatta, de az autográf példányokról további kópiák is készültek, mindennek tetejébe a XVIII. század elején egy Thordai Sámuel nevű plagizátor is előállt, aki Rozsnyai műveit a saját neve alatt sokszorosítgatta.

Az egykori portai titkár az irodalomtörténet nem igazán tartja nyilván költőként, verses szövegei a történeti művek és a *Horologium Turcicum* szövegében eltemetve várták fel-támadásukat. Rozsnyai valóban nem költő, verseit mellékesen írta, kortörténeti munkáit színesítő betétként. Machiavellista verses politikusportréi, furcsa, diplomáciai makaróni-nyelven írott kétsoros szentenciái mégis meglepnek poétikai változatosságukkal, nyelvi leleményességükkel és sajátos, fanyar humorukkal: „Félek és féltemben szívem s szárnyam szegett, / Mert denegat passum sas, ki fejem felett.”

Thaly Kálmán 1874-ben adott hírt először Kőszeghy Pál Bercsényi-epithalamionjáról, majd amikor jó húsz évvel később a szöveg megjelent a Történelmi Tárban, az első értékelők nyomban rásütötték a szerzőre a Gyöngyösi-epigonizmus vádját. (Egyébként a kézirat sorsa is érdekes: a címzett Csáky Krisztina birtokából a következő Bercsényi-feleség, Kőszeghy Zsuzsanna – Mikes Kelemen Zsuzsija – könyvesládikájába vándorolt. Száz év múlva egy lemergi ószeres boltjában bukkant fel, hogy a varsói Krasiński-könyvtárba

bekerülve megsemmisüljön-elkallódjon a második világháború alatt.) A mű Gyöngyösi-utánzásai kétségtelenek, de ezt aligha róhatjuk fel hibául, hiszen az imitáció a barokk poétika kötelező eleme. Legújában azonban Kovács Sándor Iván azt is nyilvánvalóvá tette, hogy Kószegehy Pál poétikailag igen tájékozott volt, jól ismerte például Zrínyi költészetét, ráadásul jó nyelvi érzékkel megáldott, merész szóalkotásokra, érzéletes leírásokra képes, tehetséges poéta. Külön érdekessége a *Bercsényi házasságának*, hogy a szerző kétségkívül női olvasmányának szánta. A mű címzettje, Csáky Krisztina az előszó tanúsága szerint maga is verselt, sőt, Kószegehy szavaival: „...vettem észre az magyar rythmusokban való gyönyörűséges tudományát Nagyságodnak, melyben amaz versszerző híres Erinna s Corinna poéta-asszonyokat is fölülmúlja; [...] ha azokban nem gyönyörködnek Nagyságod: az rendes szóknak utolsó, megegyező betűinek, mint annyi levelei között elrejtőzött tavaszi, illatos violácskákknak, keresgetésében s öszveszedegetésében kegyes elméjét nem fásasztaná.” Bár nem lényeges, de megemlítem, hogy a bevezetőben felbukkanó „Sosipatra nevű asszonyállat” nem a szerző találmánya. Neoplatonikus filozófus volt Kappadókiában a Krisztus utáni IV. században. Munkái elvesztek, életrajzát a szardiszi Eunapiosz *Vitae sophistarum* című munkája őrizte meg. A kora újkori példatárakban olykor-olykor előfordul a neve mint Szapphót is felülmúló műveltségű költőné.

A kötet szerzői közül Koháry István életművének hatástörténeti sorsa a legtanulságosabb. Ismeretes, hogy a későbbi labanc tábornok Thököly börtönében kezdett verseket „koholni” és „faragni”, hogy azzal múlassa az időt és vigasztalja magát. „Papiros, ténfa és penna” híján kezdetben fejben fűzte egymáshoz a „szavak bötűit”, és az így memorizált szövegeket később jegyezte le emlékezetből. Különös módon a dúsgazdag arisztokrata sokáig nem gondolt költeményei kiadására, holott maga is tekintélyes könyvtár föllött rendelkezett és mecénásként több kiadvány megjelenését támogatta. Irodalmi kapcsolatoknak sem volt híján: Gyöngyösi István több művét is neki ajánlotta, a *Rózsakoszorú* élén rövid életrajzát is megírta. Az inspirációt a publikálásra az az élmény adta, hogy 1704-ben (vagy még a nyolcvanas évek végén?) a kurucok feldúlták csábrági kastélyát, és szétszaggatták kéziratait. A megrongálódott kéziratokat újramásoltatja, de minden biztonnal ekkor látja be, hogy a versek továbbélését csak a nyomdasajtó képes szavatolni.

Sajnálatos, hogy a kiadási hely és év nélkül megjelent köteteket nem lehet egyértelműen datálni és nyomdához kötni. A zavart inkább csak fokozzák V. Ecsedy Judit nyomdászattörténeti megfigyelései, melyek a nyomtatványok egy részét az 1711-től működő bécsi Voigt nyomdával hozzák összefüggésbe. De vajon hogy értelmezzük azt, hogy a *Sok ohaitás közben...* kötetnek csupán az A–E jelzésű ívfüzetek készültek Bécsben? A többször újrakezdődő füzetszámozás közül melyik blokkról van szó? Ha az elsőről, akkor ezt úgy kell érteni, hogy az *Ez világot senki által nem élte...* című verstől kezdődő íveket utólag nyomtatták a kiadvány első feléhez? A többi füzet hol készült? A szerző talán korábban kiadott, eladatlan verseskönyveinek példányait egyesítette közös címlappal?

A kronologikus zűrzavart csak fokozzák a vers- és cikluscímekbe foglalt kronosztichonok, pedig ezeknek a szerző feltehetően azt a szerepet szánta, hogy érzékelhetőek legyenek a szövegek létrejöttének idősíkjai. Az évszámrejtések azonban nem mindig értelmezhetőek egyértelműen – bár sokat segít a dátumok rendbetételében, ha felismerjük, hogy az Y számértéke szokott módon mindig I+I, vagyis kettő.

Koháry nehezen megközelíthető alkotó. Nem mutatós költészet az övé, riaszt a gyakori moralizálás, a komor hangvétel. Pedig talán ő a legrepresentatívabb barokk lírikusunk, akinél a börtön és a szenvedés a földi lét esszenciális alapélménye. Verseivel egyszemé-

lyes világszínházat teremt, amelyben saját szórakoztatására felvonultatja emlékezete és képzelete szereplőit. Öregkori költészete – utolsó köteteit jóval hetvenen túl állítja össze – mintegy szintézisét és összefoglalását adja a Rimayval és Nyéki Vörös Mátyással meginduló „metafizikus” mulandóság-költészet poétikai hagyományának. Egyik nagy halálátomásos versének akrosztichonját idézve: „Mint füst, mint pára, mint elenyésző árnyék, mint por és hamu, mint lekaszált fű, töredéken nádszál, avagy mint leszakasztott virág, levágott ág, mint elromlandó üveg, mint sebessen forgó szél, jégen építet ház, víznek buboréka embernek épen olyan világon élete: enyészik, fogy, múlik, oszol, elfújatik, szárad, fonnyad, hervad, törik, romlik, elfut, eldől, elfoly és nagy hamar, szaporán, hirtelen, sokképpen, nagy könnyen, óránként, naponként szüntelen, sok ízben véletlen, igen gyakorta reméletlen, száma nélkül ugyan szemünk láttára úntalan semmivé válik.”

A sajtó alá rendezés munkáját az immáron a legjelentősebb régi magyaros szövegkiadók sorába emelkedő Sárdi Margit az 1998-ban elhunyt Komlowszki Tibortól örökölte meg. Elődje gyűjtésére, eredményeire minden esetben hivatkozik. A Komlowszki által megírt részleteket – a Koháry-jegyzetek életrajzi részében találjuk ezeket – kurzív szedéssel emelte ki. A kötet a sorozat alapelveinek megfelelően betűhűen közli a szövegeket, jelentősen segíti azonban a szövegek értelmezését, hogy a központozást a mai helyesírásnak megfelelően modernizálja. Nem a szöveggondozó, hanem a sorozat szabványának a hibája, hogy a lapalji kritikai apparátus igen nehezen követhető nyomon. A római számos forrás-szöveg-jelölésnél világosabb volna a kritikai kiadások esetében megszokottabb szíglákat alkalmazni. A bonyolultabb szöveg-hagyományok közlésénél pedig sokat segítené a sztemma. A szövegforrásokat tartalmazó kéziratok igen alapos és szemléletes leírásai nyomán még jobban sajnáljuk, hogy a korábbi kötetekkel ellentétben itt nem találkozhatunk függelékben a jellemző kézirat- és nyomtatványlapokat bemutató fotómelléletekkel.

Az alapszöveg kiválasztásával többnyire egyet lehet érteni; egyedül talán a Koháry-szövegek közlése vet fel bizonyos dilemmákat. Itt ugyanis azzal a ritka helyzettel találkozunk szemben magunkat, hogy rendelkezésre áll mind a szerző által ellenőrzött kézirat, mind az ebből a kéziratból szedett nyomtatvány. Bár a kézirat nem autográf (hiszen a szerző jobbja béna volt!), a tisztázatok mégis igen határozott ortográfiai és tipográfiai elvek érvényesülését mutatják. Ehhez képest a nyomtatott verziók – melyeknek vitathatatlanul szintén szoros szerzői ellenőrzés mellett kellett készülniük – sok tekintetben fellazítják és elrontják a kéziratokból kikövetkeztethető koncepciót. Az ultima manus elv mechanikus érvényesítése helyett ez esetben talán – akár a sorozat szabályzata ellenére – jobb lett volna egy, a kéziraton alapuló ideális kiadás megvalósítása mellett dönteni. Beleértve azt is, hogy határozottabban elkülönülhetett volna egymástól az egyes kötetek, ciklusok anyaga – hiszen Koháry esetében az életművet a szerző által összeállított nyomtatott kötetek hordozzák.

Az életrajzi adatok felkutatása során a sajtó alá rendező szinte heroikus munkát végzett. Nem elégedve meg a szakirodalmi adatok összegzésével, az aprólékos részletek kiderítésére hosszas levéltári kutatásokat folytatott, a szerzői életrajzokat sok önálló eredménnyel gazdagította. Példás módon függetlenítette magát a megelőző korszakok mitizálásra hajlamos irodalomtörténeti hagyományától, különösen Koháry kapcsán. Petrőczy Kata esetében több ponton saját korábbi eredményeit is meg tudta haladni. A jegyzetek helyes arányának, mélységének megtalálása példaszerűen sikerült. A szöveg nincs agyonmagyarázva, de a megértéshez szükséges tárgyi és nyelvi magyarázatokat többnyire megkapjuk. Aki valaha végzett hasonló munkát, tudhatja, milyen hatalmas, sokszor alapkutatással járó munkába kerül olykor egy-egy rövid értelmezés elkészítése. Csak uta-

lasként néhány bravúr: kontyal, kalappal (562.), farkas kaszája (617.), ziros tasko (626.), babica (685). Nagyon nagy hasznát vehetjük azoknak a jegyzeteknek, amelyekben a szövegkiadó a kínálkozó szövegpárhuzamok, utalások, szövegek közötti kapcsolatok valószínűségére hívja fel a figyelmünket.

Osszefoglalásul megállapíthatjuk: a kötet izgalmas életutakat, elgondolkodtató, gyönyörködtető, helyenként mulattató szövegeket kínál a mai olvasónak. Irodalomtörténeti szempontból a XVII. század végének jelentős darabját emeli be látókörünkbe. Ha a jelen kötetet együtt olvassuk az RMKT utóbbi köteteinek anyagával, nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar nyelvű verses szövegeket a XVII. század végén már gazdag intertextuális fonadék kapcsolja egymáshoz. Kialakulatlan és felemás módon ugyan, de működni kezdenek az irodalmiság bizonyos intézményei is; kialakulnak a szerzők és az olvasók egymás közötti kommunikációinak médiumai és konvenciói. A kiszélesedő irodalmi nyilvánosság kezd felépíteni egy lassan kánonná szerveződő irodalmi korpuszt, melynek fő csomópontjait elsősorban a nyomtatásig eljutott antológiák és szerzői kötetek képezik. Mára az is jól látható, hogy – szemben a Gyöngyösi István hatástörténeti hegemoniáját tételező Arany János-i koncepcióval és az ő nyomán megszilárduló irodalomtörténeti konszenzussal – az 1660-tól az 1710-es évekig terjedő időszak költészeti diskurzusában mindvégig jelen van a Zrínyi által kimunkált poétikai modell, és hogy az *Adriai tengernek Sirenaia* igen komoly, intertextuálisan is megragadható hatást gyakorolt a korszak versszerzőire.

ORLOVSZKY GÉZA

Jászberényi József: „A Sz:SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”

A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség

Vannak, akik már régóta hangsúlyozzák, hogy nem, illetve nem teljesen érthető a magyar XVIII. század némely művelődés- és irodalomtörténeti eseménye a szabadkőművesség eszméjének a tudományos diskurzusba történő bevonása nélkül. Ezért mindjárt az elején kijelentem, hogy Jászberényi József könyvét bizonyos fenntartásaim – amelyekért jórészt a szerző nem okolható – ellenére is fontos, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból is hiánypótló munkának tartom.

Több, mint hatvan évvel ezelőtt jelent meg utoljára hasonló tematikájú könyv (Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*, Cluj, 1936). A kutatást később sok minden akadályozta. Egyrészt ideológiai, politikai okokból nem volt egyszerű az éppen betiltott mozgalom történetével foglalkozni, hiszen az aktuális (kultur)hatalomnak bizony kínos lett volna, ha a számára egyébként különböző okokból fontos korszak túlságosan a szabadkőművesek „befolyása” alá kerül. Másrészt praktikus okokból nehéz a téma kutatása: a források jelentős része a legenda szerint egy eltévedt szovjet gránát áldozata lett. Ahogyan Jászberényi is említi, immár több, mint két évtizede tudható, hogy fennmaradtak a legjelentősebb szabadkőműves levéltár, az ún. dégi levéltár másolt iratai. Nem tartom elfogadhatónak és nem tudok rá indokot még